

РОЗДІЛ III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 342:338.465(477)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Овчарук С.С., к.ю.н., доцент

Макіївський економіко-гуманітарний інститут

У роботі досліджуються питання правового регулювання послуг в Україні. Інститут послуг ґрунтується на положеннях базового акту цивільного законодавства, відповідні положення відтворені Законом України «Про захист прав споживачів» (надалі ЗУ) та Господарським кодексом України. Згідно зі ст.42 Конституції України здійснення контролю за якістю і безпечністю продукції, послуг і робіт є обов'язком представників органів виконавчої влади. Встановлення іншого, ніж це визначено Основним Законом держави, порядку забезпечення публічних та приватних інтересів є неконституційним.

Ключові слова: обов'язки держави, предмет адміністративного права, інститут послуг, адміністративні процедури, адміністративні послуги, корупція.

Овчарук С.С. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ УСЛУГ В УКРАИНЕ / Makeevskiy ekonomiko-gumanitarnyy institut, Ukraina

В работе исследуются вопросы правового регулирования услуг в Украине. Институт услуг основывается на положениях базового акта гражданского законодательства, соответствующие положения Закона Украины «О защите прав потребителей» (далее ЗУ) и Хозяйственным кодексом Украины. Согласно ст.42 Конституции Украины осуществление контроля по качеству и безопасностью продукции, услуг и работ является обязанностью представителей органов исполнительной власти. Установление другого, чем это определено Основным Законом государства, порядка обеспечения публичных и частных интересов является неконституционным.

Ключевые слова: обязанности государства, предмет административного права, институт услуг, административные процедуры, административные услуги, коррупция.

Ovcharuk S.S. LEGAL REGULATION OF SERVICES IN UKRAINE / Makeevka is an ekonomiko-humanitarian institute, Ukraine

The Institute of services is based on the provisions of the basic act of civil law, the relevant provisions of the Law of Ukraine are specified in the Law of Ukraine "On Protection of Consumers' Rights (henceforth PCR) and Economic Code of Ukraine (henceforth ECU). According to Article 42 of the Constitution exercising control over the quality and safety of products, services and operations is the responsibility of members of bodies of executive power (henceforth BEP). Installing different than this defined the basis Law of the State, order of ensuring public and private interests is unconstitutional, because it is not consistent with the principles of democratic, social and law-based state. However, in December 2010 by Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2011" was found that increasing the state budget would be carried out by charging fees for administrative services. The Law of Ukraine " On the Central Bodies of Executive Power" was adopted in March 2011. One of the main objectives of BEP as it has been determined by The Law is providing administrative services. In the same year The Law of Ukraine "On Civil Service" was adopted. It determined that civil service is to provide administrative services. None of the above laws contains explanations about the content of the concept. Legalization of paid administrative services flagrantly violates the requirements of Articles 1, 3, 8 of the Constitution and the rights of citizens of Ukraine. The negative situation is complicated by the fact that the Basic Law does not contain provisions on the duties and responsibilities of public institutions and their officials, and besides, in science and practice dominates the definition of the subject of administrative law as it was edited in 1938-1941, which is strictly in the spirit of Soviet jurisprudence, so it is regulated not duties and responsibilities of DEP, but public relations in the field of state management. Activities in the field of social production, works and services are only the subject of economic legislation. The functions of the bodies of executive power lie in performing the duties of creating organizational conditions to meet the public and private interests. Unprofitable (budget) stare bodies and their officials in accordance with the requirements of Article 6, 19 of the Constitution of Ukraine must operate only on the basis and within the limits and in the manner established by the Constitution and laws. The Basic Law of the state avoids the issue of empowerment of officials' duties and responsibilities, as it is usually provided by the constitutions of civilized countries, including the appropriate legislation. This is inconsistent with the principles of democratic, social and law-based state. Implementation of paid administrative services instead of "procedure" activities BEP and local self-government is nothing but a violation of human and citizen

rights, who subsist government representatives at the expense of paid their taxes expect from these bodies execution duties with the benefit of society and a human being.

Key words: state obligations, the subject of administrative law, the institution of services, administrative procedures, administrative services, corruption.

Конституцією України та ст.3 [1, Преамбула, ст.3] встановлено, що дбати про людину, створювати гідні умови для її життя, утверджувати і забезпечувати права і свободи людини є головним обов'язком держави та представників державних інституцій, що не підлягає довільному тлумаченню; заміна обов'язків представників державних інституцій платними адміністративними послугами суперечить Конституції, грубо порушує права громадян, які очікують від представників державних інституцій виконання ними обов'язків на користь суспільства та кожної людини. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами [1, ч.2 ст.5]; при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [1, ч.2 ст.22].

У грудні 2010 р. Законом України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» (надалі ЗУ) [2, п.32 ст.4] встановлено, що поповнення державного бюджету здійснюватиметься за рахунок стягнення плати за адміністративні послуги. В березні 2011 р. прийнято ЗУ «Про центральні органи виконавчої влади» [3, п.п.1-3 ч.1 ст.17]. Одним з основних завдань органів виконавчої влади закон визначив надання адміністративних послуг. У тому ж році прийнято ЗУ «Про державну службу» [4]. Ним встановлено, що державна служба полягає у наданні адміністративних послуг. Жодний із законів не містить пояснень щодо змісту цього поняття. Узаконення платних адміністративних послуг грубо порушує права громадян України та приписи ст.1, 3, 8 Конституції України. Негативна ситуація посилюється тим, що на сьогодні чинна Конституція не містить положень щодо обов'язків та відповідальності державних інституцій та їх службовців, а в науці та практиці домінує визначення предмета адміністративного права в редакції 1938-1941 рр., яким у дусі радянських часів регулюються не обов'язки та відповідальність органів державної влади, а суспільні відносини у сфері державного управління. Таке становище не узгоджується з принципами демократичної та правової держави.

Постановка завдання – здійснити дослідження нормативно-правового регулювання інституту послуг, зробити висновки та надати пропозиції.

Конституція в цивілізованих державах служить нормативною базою формування всіх галузей законодавства. Статтею 42 Конституції України встановлено, що кожен має право здійснювати підприємницьку діяльність, виготовляти та реалізовувати продукцію, виконувати роботи і надавати послуги вартісного характеру. Глибинний зміст цієї статті та інших положень Конституції свідчать, що право здійснення означених видів діяльності не поширюється на представників державних інституцій, оскільки їх завданням у відповідності до ст.1, 3, 42 є виконання обов'язків із здійснення організаційних заходів щодо задоволення публічних та приватних інтересів, зокрема здійснення контролю за якістю і безпечністю продукції, послуг і робіт.

ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції» встановлено, що переліченим у Законі особам забороняється займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю та входити до складу органу управління чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім обумовлених законом випадків) [5, п.1 ч.1 ст.4, ст.7]. Проте, рішенням КСУ від 13 березня 2012 р. [6] встановлено, що обумовлені заборони є неконституційними. З цього приводу варто відзначити, що положення ст.8 Конституції мають істотний недолік. Він полягає в тому, що за умов відсутності в Конституції важливих для суспільства та людини положень та невизначеності її приписів, пріоритет надається закону, що у свою чергу є підґрунтям для вільного тлумачення законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами більшості питань, що не знайшли відображення в Основному Законі.

Інститут послуг ґрунтується на положеннях базового акта цивільного законодавства (надалі ЦКУ) [7, гл.63-77]. Згідно зі ст.901 ЦКУ за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник

зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором. Аналогічні поняття відтворені ЗУ «Про захист прав споживачів» [8, п.17 ст.1] та Господарським кодексом України (надалі ГКУ) [9, ч.1 ст.3]. Так, ЗУ «Про захист прав споживачів» встановлено, що під послугою розуміється діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб. Згідно із ГКУ надання послуг є різновидом господарської діяльності суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва. Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва – підприємцями (ч.2). При цьому, ч.3 ст.3 ГКУ встановлено, що діяльність бюджетних організацій, як не господарюючих суб'єктів, може торкатися лише питань створення і підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування. Таким чином, діяльність у галузі суспільного виробництва, виконання робіт та надання послуг, є лише предметом господарського законодавства [10, с. 12, 14], а тому неприбуткові (бюджетні) державні органи та їхні службовці у відповідності до приписів ст.6, 19 Конституції України зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачений Конституцією та законами. Зауважимо, що зміст вказаних статей позбавлений будь-якого сенсу, оскільки замість встановлення конституційних обов'язків та юридичної відповідальності ми вбачаємо наділення органів державної влади та їх службовців лише владою, повноваженнями та правами. У той же час, із Конституції (Основного Закону) Естонської республіки від 28 червня 1992 р. [11, 644-686] ми маємо можливість вбачати, що забезпечення прав і свобод громадян є обов'язком законодавчої, і судової влади, а також місцевого самоврядування (ст.14).

Адміністративна діяльність, пише американський філософ Д. Ролз (1921-2002) [12], повинна ґрунтуватись на принципах справедливості. Ці принципи накладають обмеження на адміністративну діяльність, суспільне становище і посади, а також закріплюють за ними владу і відповідальність, права і обов'язки [12, 35-36]. Діяльність адміністрації, відзначає автор, має бути обмежена системою правил, які визначають посади, ролі, дії, покарання, захисні заходи і т.д., і які надають цій діяльності певну структуру. Головний принцип такої діяльності – соціальна корисність, яка проявляється в ефективному устроєві соціальних інститутів заради використання спільних коштів для досягнення спільних цілей [12, 54]. Аналогічна пропозиція висловлена російським науковцем Є.Б. Абросімовою, яка наголошує на необхідності «розробки процедурних правил саме для держави, причому в особі найпоширенішого носія державної влади – чиновника, і, отже, у якості ще одного консервативного фактора слід враховувати незацікавленість цього специфічного суб'єкта в перетвореннях» [13].

Як відзначає Ж. Ведель, поряд із прерогативами адміністрація має і обов'язки, яких не знають звичайні приватні особи [14, 34]. Метою публічної служби є задоволення публічних та приватних інтересів. Публічна служба поділяється на дві категорії: адміністративна публічна служба і публічні служби промислового і торговельного характеру [14, 102]. *«Головне полягає в тому, що тільки перші, а не другі мають прерогативи і обов'язки публічної влади»* [14, 103] (курсив мій – О.С.). Управління і адміністративне право ні з точки зору педагогічної, ні з точки зору теоретичної не можуть бути визначені самі по собі. Їхнє визначення може бути дане тільки виходячи з конституції (наприклад, ст.21 на Голову Ради Міністрів покладений обов'язок забезпечення «виконання законів»; ст.68-1 – передбачає кримінальну відповідальність членів Уряду за дії та акти, здійснені ними при виконанні своїх функцій і які кваліфікуються як злочини або делікти на момент їх скоєння) [14, 25-26]. Г. Бребан слушно вказує, що обов'язки «можна розглядати у двох основних аспектах: в аспекті принципу законності, тобто зв'язаності апарата управління законом, і в аспекті принципу відповідальності», оскільки у випадку заподіяння збитку, особливо внаслідок провини або недоглядів по службі, винні зобов'язані відшкодувати збиток [15, 169]. З огляду на викладене можна зробити висновок, що адміністративна діяльність органів державної влади ґрунтується на інститутах обов'язку та відповідальності.

На жаль, деякі науковці, ігноруючи канони теорії права, приписи Конституції та положення чинного законодавства, наголошують, що поняття «адміністративної послуги» в цілому має те саме змістовне навантаження, що й «послуги» в приватноправовому розумінні: це

спрямована на задоволення певних потреб особи діяльність, яка здійснюється за її зверненням» [16].

Концепцією адміністративної реформи [17] було проголошено, що важливим чинником виходу із трансформаційної кризи суспільства є створення сучасної, ефективної системи державного управління. Досвід зарубіжних країн свідчить, що ефективність системи державного управління ґрунтується на принципах: детальної правової регламентації діяльності державної адміністрації, відділення судових функцій від функцій адміністративних [14, с. 5, 69]; закріплення в юридичній формі обов'язків службовців державної адміністрації (обов'язки встановлюються в ім'я забезпечення загальних цілей, в інтересах держави, народу та раціонального використання коштів, надходження яких є результатом праці всього народу, який має право на задоволення його прав та законних інтересів і на те, щоб держава в особі її представників виконувала свої обов'язки; при цьому діяльність публічної адміністрації і публічних служб не підлягає ототожненню, оскільки діяльність перших полягає у виконавчорозпорядчій діяльності, а других – у виробничій діяльності) [15, с. 25, 168, 269]. Проте, всупереч проголошеним деклараціям, у тому числі і незважаючи на позитивний зарубіжний досвід Концепцією було встановлено, що трансформація державного управління здійснюватиметься за рахунок надання державних та управлінських послуг, які нібито «неможливо знайти на ринку послуг»... Зауважимо, що реформа мала здійснюватись за умов застосування предмета адміністративного права, зміст якого залишився в тій самій редакції, що була визначена у ході дискусії 1938-1941 рр. («суспільні відносини в сфері державного управління») і використовується тепер майже у всіх підручниках з адміністративного права [18, 7].

З огляду на викладене ми підтримуємо точку зору російського науковця Є.Б. Абросімової, яка наголошує на необхідності «розробки процедурних правил саме для держави, причому в особі найпоширенішого носія державної влади – чиновника, і, отже, у якості ще одного консервативного фактора слід враховувати незацікавленість цього специфічного суб'єкта в перетвореннях» [19].

Звернемось до аналізу деяких підзаконних актів, що прийняті для реалізації Концепції адміністративної реформи. Всупереч вимогам Конституції та ЗУ «Про джерела фінансування органів державної влади» [20] КМУ в травні 2002 р., затвердив перелік груп власних надходжень бюджетних установ [21]. Зокрема, було встановлено, що власними надходженнями бюджетних установ є плата за послуги від здійснення господарської та/або виробничої діяльності. Отримані кошти передбачено використовувати на покриття витрат, пов'язаних з організацією та наданням послуг; на господарські видатки бюджетних установ; на утримання, обладнання, ремонт майна бюджетних установ; на ремонт, модернізацію чи придбання необоротних активів, матеріальних цінностей, на покриття витрат, на господарські потреби бюджетних установ тощо. І це – незважаючи на той факт, що утримання цих органів здійснюється за рахунок платників податків і кожного року витрати на утримання бюджетних установ обумовлюються Законом про Державний бюджет... У грудні того ж року Уряд затвердив план заходів щодо оптимізації господарської діяльності ОБВ, шляхом надання платних послуг [22]. У лютому 2006 р., всупереч вимогам ст.1, 3, 8 Конституції, Уряд розпорядженням схвалив Концепцію розвитку системи надання адміністративних послуг ОБВ [23]. Під адміністративною послугою запропоновано розуміти *результат здійснення владних повноважень* уповноваженим суб'єктом. Як ми вбачаємо, здійснюється штучна підміна інституту «обов'язку» на віджиле поняття «владні повноваження», зміст якого означає лише наявність влади та прав. Під уповноваженим суб'єктом або «адміністративним органом» документом визначено юридичну особу, що створена для надання економічних послуг... У липні 2009 р. затверджено «Тимчасовий порядок надання адміністративних послуг» [24]. Згідно з порядком під *адміністративною послугою запропоновано розуміти послугу, яка є результатом здійснення «суб'єктом владних повноважень» щодо прийняття адміністративного акта*, спрямованого на реалізацію та захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб та/або на виконання ними визначених законом їх обов'язків. Тобто, замість виконання конституційного обов'язку щодо задоволення конституційних вимог фізичних та юридичних осіб останнім пропонується «одоление» за плату...

У січні 2010 р. Уряд затвердив Методику визначення собівартості платних адміністративних послуг [25, п.п.3-7]. Згідно з методикою до складу собівартості «послуги» віднесені: прямі матеріальні витрати; прямі витрати на оплату праці та відрахування на соціальні заходи; інші прямі витрати; непрямі витрати. Не зупиняючись на аналізі витрат, зупинимось на понятті «собівартість» і визначимось яким чином воно співвідноситься з інститутом державної служби. Собівартість – це «витрати підприємства на виробництво, а також реалізацію продукції, робіт, послуг; собівартість продукції – це економічний показник, що включає витрати на спожиті засоби виробництва та на оплату праці; повна собівартість продукції - економічний показник, що включає поточні витрати не лише на виробництво, а й на реалізацію продукції [26, 1352]. У відповідності до Податкового кодексу України [27, п.п.14.1.228 ст.14] під собівартістю реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг розуміються витрати, що прямо пов'язані з виробництвом та/або придбанням реалізованих протягом звітного податкового періоду товарів, виконаних робіт, наданих послуг, які визначаються відповідно до положень (стандартів) бухгалтерського обліку. Але про як виробничу діяльність з боку бюджетних установ може йти мова? У даному випадку мова може йти лише про виконання конституційних обов'язків та собівартість виготовлення бланків свідоцтв, патентів тощо.

З огляду на викладене варто відзначити такі факти:

- «Тимчасовий порядок...» про застосування адміністративних послуг всупереч статтям 1, 8, 6, 19 Конституції України затверджений до прийняття ЗУ «Про Державний бюджет України на 2011 рік», «Про центральні органи виконавчої влади» та «Про державну службу», в яких знайшли місце неконституційні положення про адміністративні послуги, зміст та обсяг поняття яких вказаними цими актами не визначено;
- зазначене поняття знайшло відображення у проекті ЗУ «Про адміністративні послуги» від 9 листопада 2011 р. [28, ст.1]: «адміністративна послуга – прийняття згідно із законом за зверненням фізичної або юридичної особи адміністративного акта, спрямованого на реалізацію та захист її прав і законних інтересів та/або на виконання нею визначених законом обов'язків» (формулювання відтворює зміст абзацу 2 п.1 «Тимчасового порядку надання адміністративних послуг»).

Отже, положення ЗУ «Про Державний бюджет України на 2011 рік», «Про центральні органи виконавчої влади» та «Про державну службу» в частині поняття «адміністративні послуги» можна вважати такими, що не набрали законної сили, це – по-перше. По-друге, а це найголовніше - задоволення конституційних вимог фізичних та юридичних осіб, в тому числі і прийняття адміністративного акта службовцем адміністративного органу – є конституційним обов'язком, який підлягає виконанню за рахунок платників податків.

З огляду на вищевикладене є підстави зробити такі висновки:

- згідно з приписами статей 1, 3 Конституції України на представників держави покладений обов'язок забезпечення організаційних умов для реалізації публічних та приватних інтересів, здійснення їх захисту;
- встановлення іншого, ніж це визначено Основним Законом держави, порядку забезпечення публічних та приватних інтересів є неконституційним;
- ототожнення конституційного обов'язку з цивільно-правовим інститутом послуги є нічим іншим, як маніпулювання різними правовими категоріями або методом застосування закону в якості інструменту на користь заінтересованих корупційних кіл у цілях узаконення прадавнього інституту «кормління»;
- введення в законодавчий обіг поняття «адміністративні послуги» скасовує необхідність застосування інституту адміністративних процедур, невід'ємною складовою яких є підінститути обов'язку та відповідальності;
- підґрунтя для корупції створюють юридичні процедури, які закон вимагає виконати; такі вимоги обумовлені не інтересом громадянина, а виконанням неконституційних положень закону вимог на користь чиновництва;

- узаконення платних адміністративних послуг є узурпацією конституційного ладу, і відповідно - звуженням змісту та обсягу існуючих прав і свобод громадян України;
- законодавчі та нормативно-правові акти, якими введено в правовий обіг поняття «адміністративні послуги» і на підставі яких має здійснюватись додаткова оплата за виконання конституційних обов'язків представників державних інституцій – підлягають скасуванню;
- вихід з існуючих проблем вбачається в реалізації першочергового завдання, яким є реальне утвердження пріоритету прав і свобод людини [29], а це у свою чергу потребує внесення відповідних змін у Конституцію України, відмови від застосування існуючої догми, якою є предмет адміністративного права в редакції тоталітарних часів тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року [Із змінами станом на 01.02.2011] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про Державний бюджет України на 2011 рік: Закон України від 23 грудня 2010 року № 2857-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 7 «№ 7-8». – Ст. 52.
3. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 року № 3166-VI [Із змінами станом на 17.05.2012] // Офіційний вісник України. – 2011. – № 27. – Ст. 1123.
4. Про державну службу: Закон України від 17 листопада 2011 року № 4050-VI / Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4050-17>.
5. Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України від 7 квітня 2011 року № 3206-VI [Із змінами, станом на 13.03.2012] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – Ст. 404.
6. Рішення Конституційного Суду України від 13 березня 2012 року № 6-рп/2012 у справі № 1-14/2012 щодо відповідності Конституції України п. 2 ч. 1 ст. 7, п. 2 розділу VIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» // Офіційний сайт Конституційного суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=173171>.
7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року [Із змінами, станом на 17.03.2011] // Інформаційний бюлетень НКРЕ, 2003. – № 7.
8. Про захист прав споживачів: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 12 травня 1991 року № 1023-XII [Із змінами станом на 22.09.2011] // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.
9. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV [Із змінами, станом на 22.12.2011] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
10. Курило В.І. Господарське законодавство: навчальний посібник / В.І. Курило, О.П. Світличний. – К.: «Ірідіум», 2009. – 360 с.
11. Дмитриев Ю.А. Новые конституции стран СНГ и Балтии. Сборник документов. Вып. 2 / [Ю.А. Дмитриев, Н.А. Михалева]; ответств. ред. и автор предисл. Н.А. Михалева. – М.: Манускрипт, 1997. – 672 с.
12. Ролз Д. Справедливость как честность / Джон Ролз. – Логос, 2006. – 1 (52). – С. 35-60 [пер. с англ. по изданию John Rawls Justice as Fairness Н. Литвиненко]; под ред. Я. Шрамко // John Rawls, Collected Papers, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts – London, England, 1999. – P. 47–72.
13. Стенограмма первого дня конференции «Прозрачность правосудия: международные стандарты и российская практика» 10-11 октября 2000 г. Москва [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.femida.ru/pr_prozr_prav/conferens/firstday/.

14. Ведель Ж. Административное право Франции / Ж. Ведель; [пер. с фр.]. – М.: «Прогресс», 1973. – 512 с.
15. Брэбан Г. Французское административное право / Г. Брэбан; [пер. с фр. под ред. и со вступ. ст. С.В. Боботова]. – М.: «Прогресс», 1988. – 488 с.
16. Задихайло О.А. Правове регулювання надання адміністративних послуг [Електронний ресурс] / О.А. Задихайло // Форум права, 2011. – № 1. – С. 379-384. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/index.htm>.
17. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98 [Із змінами станом на 03.05.2006] // Офіційний вісник України. – 1999. – № 21. – С. 32.
18. Административное право Украины: учебник / [Аверьянов В.Б., Додин Е.В., Харитонов О.И.]; под общ. ред. С.В. Кивалова. – Х.: «Одиссей», 2004. – 880 с.
19. Стенограмма первого дня конференции «Прозрачность правосудия: международные стандарты и российская практика» 10-11 октября 2000 г. Москва [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.femida.ru/pr_prozr_prav/conferens/firstday/.
20. Про джерела фінансування органів державної влади: Закон України від 30 червня 1999 року № 783-XIV [Із змінами, станом на 02.12.2010] // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 34. – Ст. 274.
21. Про затвердження переліку груп власних надходжень бюджетних установ, вимог щодо їх утворення та напрямів використання: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 травня 2002 року № 659 [пост. втратила чинність на підставі пост. КМ № 208 від 09.03.2011] // Офіційний вісник України. – 2002. – № 21. – Ст. 1032.
22. Про затвердження плану заходів щодо оптимізації господарської діяльності органів виконавчої влади: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2002 року № 702-р [Із змінами, станом на 15.10.2003] / А. Коваленко, Є. Демчук, О. Молчановський Windows-версія інформаційно-пошукової системи по законодавству «ПРАВО». Версія ПРОФ. – К.: Інформаційно-аналітичний центр «БІТ», 1998-2012. – Систем. вимоги: Windows 95/98/ME/NT4/2000/XP.
23. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2006 року № 90-р // Офіційний вісник України. – 2006. – № 7. – Ст. 376.
24. Про заходи щодо упорядкування адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2009 року № 737 [Із змінами, станом на 07.09.2011] // Офіційний вісник України. – 2009. – № 54. – Ст. 1871.
25. Про затвердження Методики визначення собівартості платних адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 року № 66 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 6. – Ст. 260.
26. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
27. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI [Із змінами станом на 07.06.2012] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13. – № 13-14. – Ст. 112.
28. Проект Закону про адміністративні послуги: проект поданий Президентом України; реєстр. № 9435 від 9 листопада 2011 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=41734.
29. Курило В.І. До питання законності надання адміністративних послуг у сільському господарстві України / В.І. Курило. // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Право» / ред. кол.: Д.О. Мельничук (голова) та ін. – Київ, 2010. – Вип. 156. – С. 213-222.